הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 7-20

שיעור א

מלך בן מלך, ומלכות ירושה היא

(ראש השנה ב ע"ב)

הקדמה
א. דאימנו עליה
ב. מלך ממשיך – משיחה וירושה
ג. שלמה המלך – דוגמה למינוי מלך בן מלך
סיכום

הקדמה

א' בניסן הוא ראש השנה למלכי ישראל. מתאריך זה מונים שנה חדשה למלך, גם אם הוא החל למלוך יום קודם בכ"ט באדר. בגמרא נאמר שאם מינו מלך בחודש אדר אך הוא התחיל למלוך בפועל רק בחודש ניסן שאחריו, גם במקרה זה מונים את ימי מלכותו מחודש ניסן, על אף שמדובר במלך בן מלך והמלכות היא ירושה. אחרונים הפנו לגמרא בכריתות (ה ע"ב), שם נידון מעמדו של "מלך בן מלך" בהקשר למשיחתו בשמן המשחה.

בדברים להלן נעיין מהי פעולת המינוי של מלך, מי ממנה אותו, מהי המשמעות של משיחת מלך בשמן המשחה, מי נמשח ומי לא, מה הצורך במינוי ומשיחה כשהמלכות עוברת בירושה, ומדוע חידדה הגמרא שהחידוש הוא במקרה של מלך שמינויו היה באדר והוא החל למלוך בניסן, וכשמדובר דווקא במלך בן מלך.

א. דאימנו עליה

במשנה (ב ע"א) נאמר שא' בניסן הוא ראש השנה למלכי ישראל.[1] בגמרא (שם) נאמר שאם מלך החל בתפקידו בכ"ט באדר, כשהגיע א' בניסן יש להחשיב את התקופה שמלך כשנה, ומניסן ואילך מתחילה שנתו השנייה. אם מלך החל בתפקידו בא' בניסן, שנתו הראשונה תסתיים בא' ניסן שבשנה שאחריה. בגמרא (ג ע"א) הסביר רב חסדא שלמלכי אומות העולם מונים מתשרי.

על האמור בגמרא "אם לא עמד אלא באחד בניסן, אין מונין לו שנה עד שיגיע ניסן אחר", שאלה הגמרא (ב ע"ב): "פשיטא?", והשיבה: "לא צריכא, **דאימנו עליה** מאדר. מהו דתימא: נימנו ליה תרתין שנין? קא משמע לן".

מה משמעות המילים "דאימנו עליה"? פעולת המינוי של מלך היא מצווה מהתורה – "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו), ושימת מלך בלשון חכמים היא מינוי. כך אנו מוצאים בתוספתא (סנהדרין ד, ה): "וכן היה רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ", ואחת מהן היא: "נצטוו למנות להן מלך". וכך כתב גם הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קעג): "שצונו למנות עלינו מלך מישראל". המינוי אפוא הוא בחירתו והעמדתו של המלך, והוא ביטוי להסכמה עליו.

מי הם שממנים את המלך? רבנו חננאל (ב ע"ב) פירש: "נמנו השרים והסכימו להמליכו". רש"י (ד"ה דאימנו) פירש: "נמנו וגמרו השרים למנותו". הרב מנחם המאירי (בית הבחירה שם) פירש: "שהסכימו כל העם להמליכו". אין מחלוקת בין רבנו חננאל ורש"י ובין המאירי. גם כששרים או מנהיגים אחרים ממנים, הם צריכים לעשות זאת כמייצגים של עם ישראל ולא בשל עמדתם האישית.

---

1 רבנו ניסים (ב ע"ב) נימק: "טעמא דמלתא דמשום הכי מונין מלכי ישראל למלכותן מניסן, כדי שיעשו זכר ליציאת מצרים שבאותו זמן שיצאו מעבדות לחירות התחילה ממשלתן".

מינוי הוא החלטה, שמוסכמת על שרים או מנהיגים אחרים שהוסמכו למנות או כשהעם בוחר וממנה באופן ישיר.[2] הסכמת העם למלך או למנהיג היא תנאי ראשון לבחירתו. מלך איננו רשאי לכפות את עצמו על העם, גם אם הוא קודם לאחרים בשל היותו יורש. שלטון מלוכני בעם ישראל הוא שלטון של העם, שרצוי ומוסכם עליו.

השורש מל"ך משמעותו גם הימלכות, נטילת עצה והסכמה, כמו "וימלך לבי עלי" (נחמיה ה, ז). "מלוכה" במקרא היא שלטון נבחר רצוי ומוסכם, ו"ממשלה" במקרא היא שלטון כפוי – בשונה ממשמעותם של המושגים הללו כיום.[3]

בהמשך הגמרא (ב ע"ב) נזכרו דברי התוספתא (א, א) ובה שלושה מצבים בנוגע למניין שנות מלכים:

> מת באדר ועמד אחר תחתיו באדר, מונין שנה לזה ולזה.
> מת בניסן ועמד אחר תחתיו בניסן, מונין שנה לזה ולזה.
> מת באדר ועמד אחר תחתיו בניסן, הראשונה נמנית לראשון, והשניה נמנית לשני.

על המקרה השלישי שאלה הגמרא: "פשיטא"? והשיבה:

> לא צריכא, דאימנו עליה מאדר, ומלך בן מלך הוא. מהו דתימא: נימנו ליה תרתין שנין? קא משמע לן.

כבר לעיל הזכירה הגמרא שמועד המינוי איננו המועד שבו נחשב הממונה למלך. הוא נחשב למלך רק כשיתחיל למלוך בפועל. החידוש בהלכה זו הוא שגם אם מדובר שמינו את המלך החדש באדר ובפועל הוא החל את מלכותו בחודש ניסן, ואף אם מדובר במלך בן מלך והיה מקום לומר שנחשיב את חודש אדר כאילו הוא כבר מלך בו וחודש ניסן ייחשב לשנה השנייה למלכותו, אף על פי כן מניין שנות המלך נקבע על פי הזמן שהוא החל למלוך בפועל ולא על פי מועד המינוי, גם אם מדובר במלך בן מלך.[4]

ב. מלך ממשיך – משיחה וירושה

רש"י (ד"ה ומלך בן מלך הוא) פירט עוד בהקשר להוה אמינא של הגמרא שמדובר במלך בן מלך שמונה באדר והחל למלוך בניסן: "...וטעמו של דבר לפי שהמלכות ירושה היא, דכתיב (דברים יז, כ) 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו [בקרב ישראל]'". מלכות עוברת בירושה ואשר על כן אם כבר מינו את בן המלך, היה מקום לחשוב שיש לראותו כמלך כבר בעת המינוי. מסיבה זו נכתב בברייתא שאין זה כך, וגם מלך בן מלך שהתמנה באדר אך בפועל החל למלוך בניסן, מניין שנות מלכותו מתחיל ביום שבו הוא החל למלוך.

---

2 דוגמאות נוספות לכך שלשון מינוי היא ספירה והכרעה: "נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל" (משנה שבת א, ד; מקוואות ד, א; תוספתא שבת א, טז); "נמנו וגמרו" (משנה ידים ד, א, ג); "נמנו עליה/ו" (תוספתא שביעית ד, כא; פסחים ז, ו; אהלות יח, יז), ועוד.

3 על הצורך בהסכמת העם למינויו של מלך ראה בהרחבה בספרי: "להעמיד להם מלך", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 441-458.

4 העובדה שמלוכה בישראל עוברת מאב לבן, לא הייתה רצויה בעיני בלעם. בגמרא (סנהדרין קה ע"ב) נאמר: "אמר רבי יוחנן: מברכתו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו". יש בדבריו כמה אמירות בנוגע למלכות בישראל. אחת מהן היא ש"לא יהיה להם מלך בן מלך – 'יזל מים מדליו' (במדבר כד, ז)". בגמרא (עבודה זרה י ע"א) אמר רב יוסף על הפסוק: "הנה קטון נתתיך בגוים" (עובדיה א, ב) – שאצל הגויים אין מושיבים מלך בן מלך. [המהרש"א שם הסביר שהכוונה לרומאים, כי הפסוק הוא על מלכות אדום].

אחרונים בסוגייתנו ציינו לגמרא (כריתות ה ע"ב) בעקבות דברי רש"י הללו. נעיין תחילה באמור בגמרא שם ובפסיקת הרמב"ם, ואחר כך נתאים בין האמור שם לבין דברי רש"י בסוגייתנו.

הרב יהושע פלק (פני יהושע כאן) והרב עקיבא איגר (גליון הש"ס כאן) הפנו לגמרא (כריתות ה ע"ב [הוריות יא ע"ב]) שם נזכר שמלכות היא ירושה, כנימוק לכך שאין מושחים בשמן המשחה מלך בן מלך, אם כי מושחים כהן גדול בן כהן גדול:

> רבי יהודה אומר: שמן המשחה שעשה משה במדבר הרבה נסים נעשו בו מתחלתו ועד סופו. תחלתו לא היה אלא י"ב לוגין. כמה יורה בולעת, כמה עיקרין בולעין, כמה האור שורף. ובו נמשח משכן וכליו, אהרן ובניו כל ז' ימי המלואים, ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים.[5]
>
> ואפילו כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה, ואין מושחין מלך בן מלך. ואם תאמר: מפני מה משחו את שלמה? מפני מחלוקת אדוניה (מלכים א, א). ואת יהואש? מפני עתליה (מלכים ב יא, יב). ואת יהואחז? מפני יהויקים אחיו שהיה גדול מאחיו שתי שנים (מלכים ב כג, ל).
>
> אמר מר: ואפילו כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה. מנלן? דכתיב: "והכהן המשיח תחתיו מבניו" (ויקרא ו, טו), נימא קרא והכהן שתחתיו מבניו, מאי המשיח? הא קמ"ל, דאפילו מבניו ההוא דמשח הוי כהן גדול, ואי לא משח לא הוי כהן גדול.
>
> אמר מר: אין מושחין מלך בן מלך. מנלן? אמר רב אחא בר יעקב, דכתיב: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו". ירושה היא.
>
> מנלן דכי אתי מחלוקת בעי משיחה, ולא כל דבעי מלכא מורית ליה מלכותא? אמר רב פפא, אמר קרא: "בקרב ישראל" (דברים יז, כ) בזמן ששלום בישראל.

על כך שאין צורך למשוח מלך בן מלך, נאמר גם בתוספתא (סנהדרין ד, יא): "מלך טעון משיחה, בן מלך אין טעון משיחה", ושם נזכרו שלוש הדוגמאות: אדוניה, עתליה ויהואחז. בירושלמי (הוריות ב, ג) נאמר: "מלך בתחילה טעון משיחה, מלך בן מלך אין טעון משיחה". ההדגשה היא שמושחים מלך בתחילה והמשיחה היא על השושלת שתצמח ממנו והיא עוברת בירושה. מושחים רק את ראש השושלת ואין צורך למשוח כל אחד, אלא אם כן מתעוררת מחלוקת או ערעור על המועמד להיות מלך, כמו באותם שלושה מקרים שצוינו בברייתא. לעומת זאת משיחת כהן גדול היא משיחה אישית, ועל כן יש למשוח כל כהן גדול, גם את בנו של הכהן הגדול הקודם.[6]

הרמב"ם (הל' מלכים א, ז, יב) כתב על משיחת מלך:

> ז. כשמעמידין המלך מושחין אותו בשמן המשחה, שנאמר "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו [ויאמר הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד]" (שמואל א י, א). ומאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה שנאמר "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל".
>
> יב. ואין מושחין מלך בן מלך, אלא אם כן היתה שם מחלוקת או מלחמה מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת. לפיכך משחו שלמה מפני אדוניה, ויואש מפני עתליה, ומשחו יהואחז מפני יהויקים אחיו.

---

5 הרמב"ן (שמות כט, כט) הסביר שמשיחה היא ביטוי לגדולה. בפסוקים נזכר פועל זה גם בהקשר למלך גוי ולהבדיל לנביא, הגם שאין צורך למשוח אותם בשמן. כך אמר הקב"ה לאליהו הנביא: "ומשחת את חזאל למלך על ארם... ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך" (מלכים א יט, טו-טז).

6 הרלב"ג (מלכים א א, לד) כתב: "במשיחת דוד נמשחו כל הקמים תחתיו מזרעו. כמו שבמשיחת אהרן ובניו נמשחו כל הבאים אחריהם להיות כהנים, ולזה לא הוצרכו למשוח אחר זה כי אם כהן גדול".

הרמב"ם ציין את משיחתו של שאול בידי שמואל, ועל פי הרמב"ם שאול נמשח בשמן המשחה.[7] בהלכות כלי המקדש (א, יא) כתב הרמב"ם גם כן:

> ואין מושחין מלך בן מלך, שהמלכות ירושה למלך לעולם, שנאמר: "הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ). ואם היתה שם מחלוקת, מושחין אותו, כדי לסלק המחלוקת ולהודיע לכל שזהו מלך לבדו, כמו שמשחו שלמה מפני מחלוקת אדוניהו, ויואש מפני עתליה, ומשחו יהואחז מפי יהויקים אחיו.

הרמב"ם (שם ד, כ) כתב שוב שהמלכות היא ירושה:

> כשימות המלך... מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם לנחלה קודם לשררות המת, והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה, או ביראה אף על פי שאינו כמותו בחכמה, שנאמר במלך "הוא ובניו בקרב ישראל", מלמד שהמלכות ירושה...

הרמב"ם פירט יותר בפירוש המשנה (כריתות א, א):

> ומלכי בית דוד דוקא מותר למשחם בשמן המשחה. ויש בדבר חילוק, והוא, שכאשר נמשח דוד עליו השלום בשמן המשחה זכה במלכות, כפי שמעידים בכך המקראות, וכן בניו אחריו מלכים ואף על פי שלא נמשחו בשמן המשחה. אמרו: "מנא לן שאין מושחין מלך בן מלך? דאמר קרא 'למען יאריך על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל'", מלמד שהממלכה ירושה היא לבנים. אלא שאם אירע סכסוך וקטטה בזרע דוד איזה איש למנות אם פלוני או פלוני, [א] והיתה אחר כך הסכמת הכל על אחד מהם, [ב] או שהלכו הרוב אחריו, [ג] או שמנוהו הסנהדרין [ד] או נביא [ה] או כהן גדול, [ו] או שהושגה המלכות לאחד מהן באיזה אופן שיהיה, הרי זה נמשח בשמן המשחה [1] כדי להפסיק הקטטה [2] והמלחמה [3] ולסלק המחלוקת, וידעו ההמון שזה הוא משיח ה' שייראוהו. והראיה לכך אמרו "בקרב ישראל" אמרו בזמן שהשלום בישראל. כלומר שאז אין מלך בן מלך צריך משיחה, אבל בזמן מלחמה מושחין אותו.

בגמרא נזכרו שלוש דוגמאות של משיחת מלך על אף שהוא לא התחיל שושלת. הרמב"ם כתב שמושחים בשלושה מצבים: כשיש קטטה, מלחמה ומחלוקת. המשיחה נועדה להפסיק את המצבים הללו. הראי"ה קוק (גנזי הראי"ה, ג, "גאולה ומלכות", הל' מלכים א, יא; שולחן מלכים, עמ' 350-351) התאים בין שלוש הדוגמאות לבין שלושת המצבים:

> פשוט שמחלוקת הוא ענין שיש איזה צד של ייפוי כח לשני הצדדים, ומלחמה הוא גם כן שייך אפילו כשאין לצד השני שום משפט כלל. על כן בשלמה ואדוניה שהיו שניהם יורשים ומזרע דוד, שייך ענין מחלוקת. אבל בעתליה שלא היה לה שום משפט מלוכה כלל, לא שייך מחלוקת כי אם מלחמה, שלחמו עליה על אשר תפשה המלוכה שלא בצדק, וגנאי הוא ליחס על זה שם מחלוקת, והוי רבותא דאפילו בכי האי גוונא שאין לצד השני שום יפוי כח של משפט מכל מקום כיון שהיה הענין צריך לבא בדרך מלחמה מושחין.
> ולמדנו אלה שני הענינים משני המאורעות: [1] מענין אדוניה – הדין של מחלוקת, [2] ומיואש – הדין של מלחמה. ונראה שכפל רבינו את הלשון [3] "מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת", להורות

---

7 מלכי ישראל נמשחים בשמן אפרסמון, ומלכי בית דוד בשמן המשחה (כריתות שם; רמב"ם שם י). אך זה היה מימי דוד ואילך. ראה: רש"י ותוספות (כריתות שם ד"ה ולא מלכי), הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, הקדמה לפירוש ספר תהילים, עמ' 8). אמנם הרד"ק והמלבי"ם (שמואל א י, א) פירשו שגם שאול נמשח בשמן אפרסמון.

> שאפילו במקום שעכשיו אין עדיין מחלוקת, אלא שיש איזה צד לחוש שיצמח מחלוקת גם כן מותר, והיינו עובדא דיואחז מפני יהויקים אחיו אף על גב שלא מצאנו שחלק עליו, מ"מ כיון שהיה גדול ממנו יש לחוש שיחלוק... גם בכי האי גוונא מושחין כדי לסלק המחלוקת העלולה לבא.

לפי הראי"ה קוק "לסלק המחלוקת" הכוונה למנוע מחלוקת פוטנציאלית בעתיד. מה תועלתה של המשיחה בעת שיש מחלוקת או סכסוך? הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (חדושי הגרי"ז כריתות ה ע"ב) כתב שרש"י והרמב"ם חלקו בדבר. רש"י (כריתות שם ד"ה בזמן ששלום) כתב: "בזמן ששלום בישראל – הוי המלכות ירושה ולא בעי משיחה. אבל כי איכא מחלוקת, לאו ירושה היא ובעי משיחה בתחלה". לפי רש"י משיחת המלך הראשון בשושלת, משמעותה שמכאן ואילך המלכות עוברת הלאה בירושה ואין צורך למשוח בכל פעם מחדש. אך כשיש מחלוקת, מתבטלת הירושה מאליה וצריך לחדש את המלוכה, וזה נעשה על ידי המשיחה. המשיחה מחדשת את שושלת המלוכה כמו בתחילתה. אך הרמב"ם (הל' כלי המקדש א, יא) כתב: "ואם היתה שם מחלוקת מושחין אותו כדי לסלק המחלוקת ולהודיע לכל שזהו מלך לבדו...". הסביר הגרי"ז את דבריו:

> מבואר מדברי הרמב"ם דלא בטל לגמרי הדין ירושה ורק דצריך משיחה מפני המחלוקת. ולכאורה כיון דלא בטל הדין ירושה מכל וכל, היכן כתיב בהך קרא ד"בקרב ישראל" דין משיחה מפני המחלוקת, וגם האיך הותר סיכה מפני המחלוקת? וצ"ל דגם להרמב"ם הוי המשיחה דין, ומשום דמהך קרא ד"בקרב ישראל" ידעינן דבזמן שאין שלום בישראל חסר עוד בעצם המלוכה, וע"כ שייך משיחה כיון דעדיין לא נשלמה עצם המלכות.

אם אין שלום בקרב ישראל, חסר משהו בהנהגת המלוכה, ועל כן המשיחה המחודשת משלימה את החסר הזה, אך המחלוקת כשלעצמה איננה מבטלת את הירושה. הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' מלכים א, יב, עמ' שצג) ציין את דברי רש"י הללו וכתב:

> לדעת רבינו אין לומר שהמחלוקת מבטלת את הירושה. אלא כיון שיש מחלוקת לא ניתן ליישמה כראוי. המשיחה באה להודיע לכל, מי הוא המלך החוקי ולהעניק לו גושפנקא של סמכות, ובכך יש וניתן "לסלק המחלוקת".[8]

לפיו, מהרמב"ם משמע שתפקיד המשיחה הוא להכריע על מנת לסלק את המחלוקת ולהודיע שוב בצורה ברורה מיהו המלך, אך אין המשיחה מחדשת את המלוכה.

אך נראה שאין הכרח להסביר שיש מחלוקת בין רש"י לרמב"ם. סוגיה זו מופיעה גם בגמרא (הוריות יא ע"ב) שם כתב רש"י (ד"ה מפני מחלוקתו): "דהיכא דאיכא מחלוקת, בעי משיחה". רש"י לא כתב שם "לאו ירושה היא". ייתכן שגם רש"י פירש שמחלוקת מערערת את מעמדו של היורש, ועל כן "לאו ירושה היא" במובן זה שהירושה איננה עוברת בהסכמה, ולכן צריך למשוח שוב כאילו מתחילים את שושלת המלוכה מחדש. רש"י בסוגייתנו כתב על בסיס הגמרא בכריתות (שם) ש"המלכות ירושה היא" ובכך הוא ביטא גם את מהות המלוכה, ומכאן שלא ניתן לבטל את הירושה שבמלכות. אשר על כן, כשיש מחלוקת צריך למשוח שוב כדי לחזק הירושה, אך היא לעולם איננה בטלה. כמו כן, כאמור לעיל, הרמב"ם דקדק ואפיין את שלוש הדוגמאות שבגמרא: קטטה, מלחמה

---

8 ראה בדבריו (שם עמ' שצא-שצה) את הסברו לשלושת המקרים שמשחו בשמן, שציין הרמב"ם.

ומחלוקת. כל אלו מערערות את ההמשכיות הירושה, והמשיחה מבהירה באופן ברור ומכריע ובפני הרבים מי הוא הממשיך.[9]

הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' יב) הקשה על האמור בסוגייתנו על דרך המינוי של מלך, אם זו ירושה, לשם מה נדרש מינוי?

> וי"ל דלאו ירושה ממש כמלכי אומות העולם שהארץ להם ומורישים לבניהם יהיה חכם או טפש. ובמלכי ישראל אינו כן שהנחלה אינו שלו רק הכסא יגדיל, ואי ממלא מקום אבותיו וראוי לכך אז יורש, אפילו איכא אחריני דעדיפא מיניה. אבל אי אינו ממלא מקום אבותיו יבואו אחרים וישמשו תחתיו... ועל כן בעי מינוי למלך בן מלך והקמתו על כסא ממלכתו. ומשום הכי אמרינן בש"ס (ראש השנה ב ע"ב) דלא מנינן ליה מאדר מיד, דבעי בדיקה אי ראוי והגון למלכות או לא, ומ"מ אי ממלא מקום אבותיו לא הוה כפנים חדשות ממש אלא כירושה.

לפי החתם סופר יש לבדוק את ההתאמה של בן יורש לתפקיד מלך. יש לבן המלך יתרון אם הוא מתאים לתפקיד והוא זה שיירש את אביו, על אף שיש מי שמתאים יותר ממנו.[10]

דברים דומים כתב תלמידו המובהק של החתם סופר, הרב משה שיק (מהר"ם שיק, על תרי"ג מצוות, חלק א, מצוה קט, ד):

> עיין בראש השנה (ב ע"ב) דאע"ג דמלך בן מלך אין צריך למשיחה, מ"מ צריכין להמליך עם הציבור, ואם הציבור אין רוצים אותו, אין לו זכות... דנהי דבן מלך יורש בירושה ממלכת אביו, כדכתיב "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", מיהו ירושה שייך בזכות שהבן יורש זכויות של אביו, ומלוכה הוי זכות כשרוצין בו. אבל אם העם אינם רוצין הוי זכות כלל, ולכן צריך המלכה עם הציבור, דוודאי המצווה עליהם שיקבלו אותו למלך עליהם, אבל אם אינם רוצים, לא הוי זכות כלל ...אבל אם רוצים אותו הוא לו זכות ולכן אין צריך משיחה.[11]

לדברי המהר"ם שיק, גם מלך שהוא בן יורש צריך את הסכמת העם. הגדרת המלוכה כירושה, אין משמעותה קבלה של הבן היורש ללא כל תנאי ומגבלה.

היו מלכים שנמשחו על ידי נביא ובנוכחות אחרים, אך הם לא מלכו מיד כי לא הייתה הסכמה של העם. שאול נמשח על ידי שמואל הנביא אך לא הכול רצו בו והיו אף שביזו אותו (שמואל א י, יז-כז). רק אחרי שהוא הוכיח את מנהיגותו במלחמתו עם בני עמון, הסכימו הכול על מלכותו והוא נמשח שוב למלך (שם יא, א-טו). גם דוד נמשח על ידי שמואל הנביא (שמואל א טז, יב), ובכל זאת אחיו ומשפחתו לא קיבלו אותו כמלך, והוא גם נאלץ לברוח מפני שאול המלך חותנו. עבר פרק זמן עד שכל העם הסכים לקבל את מלכותו של דוד (שמואל ב ה, ג): "ויבאו כל זקני ישראל אל המלך

---

9 על דברי רש"י והרמב"ם הללו כתבו גם: הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, יורה דעה סי' שיב); הרב יוסף רזין (שו"ת צפנת פענח סי' רמח וסי' רצד); הרב אלכסנדר דוד מלינובסקי (מלכות בית דוד, סי' יט); הרב יצחק סורצקין (רינת יצחק, ספר מלכים עמ' תמב); הרב גרשון אריאלי (תורת המלך, עמ' לז-לח); הרב מרדכי אליהו (פסקי דין רבניים, י, עמ' נח-נט); הרב יהודה גרשוני (משפט המלוכה, עמ' תנא-תנג), ועוד. ביאור רחב להלכה זו עם הפניות למקורות רבים – בספר: שולחן מלכים, עמ' 327-340.

10 ראה גם בדברי הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' יג, וסי' כא).

11 כך כתב גם הרב משה שיק (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רכח): "התורה זיכתה למלך ולשאר פרנסי ישראל שיורישו זכותם לבניהם הראויים, והמלכות והשררה זכות, אם העם רוצה בו. אבל אם מורדים בו ואינם רוצים בו, אין השררות זכות, וממילא בכה"ג אינו מוריש". על תשובות החתם סופר שציינו וכן על דברי המהר"ם שיק ראה: הרב אשר וייס ("ירושה ברבנות", מנחת אשר – במדבר, סי' נט).

חברונה ויכרת להם המלך דוד ברית בחברון לפני ה' וימשחו את דוד למלך על ישראל".[12] מכאן שגם מלך שנמשח, וכן כל בן מהשושלת שמולך אחריו, צריך הסכמה של העם או של מנהיגים שמייצגים את העם.[13]

ג. שלמה המלך – דוגמה למינוי מלך בן מלך

הגמרא הסבירה שהחידוש במקרה השלישי בתוספתא (א, א): "מת באדר ועמד אחר תחתיו בניסן" הוא שדין זה חל גם כשמדובר ב"מלך בן מלך", ורש"י הוסיף עוד: "שהמלכות ירושה היא". הסבר זה איננו מופיע בתוספתא עצמה וגם אינו נזכר בירושלמי. אם מהותה של מלוכה היא ירושה, אזי תמיד מדובר במלך בן מלך, ומדוע נזכר בתוספתא מקרה נוסף שבו נאמר שהקריטריון הקובע הוא המועד שבו החל המלך למלוך ולא המועד שמינו אותו?

נראה שדברי הגמרא הללו קשורים להמשך הסוגיה (ב ע"ב) שבה עסקה הגמרא במקור לכך שלמלכי ישראל מונים מניסן:

> אמר רבי יוחנן: מנין למלכים שאין מונין להם אלא מניסן? שנאמר "ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל" (מלכים א ו, א).

רש"י (ד"ה בחדש זיו, ובד"ה למלך) כתב:

> בחדש זיו – הוא אייר, כדמפרש קרא הוא החדש השני, ואמרינן לקמן (ז, א) ניסן ראש השנה לסדר מנין החדשים. למלך שלמה על ישראל – אשנה רביעית קאי, ומקרא מסורס הוא: בשנה רביעית למלך שלמה על ישראל, בחדש זיו הוא החדש השני.[14]

שלמה המלך הוא הדוגמה הבולטת למלך בן מלך. זו הפעם הראשונה בתולדות עם ישראל שבן ירש את אביו ומלך תחתיו.[15] הקב"ה אמר לדוד ששלמה בנו יהיה ממשיכו: "הנה בן נולד לך הוא יהיה

---

12 ביאור רחב להלכה זו עם הפניות למקורות רבים ראה בספר: שולחן מלכים, עמ' 188-198. על מעמדו של דוד המלך, מאז שנמשח עד שמלך בפועל, ובשיח בינו ובין אביגיל בעקבות רצונו של דוד לפגוע בנבל, ראה בהרחבה בספרי: "מלך דן בדיני נפשות – מורד במלכות", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 346-359.

13 הרב יחזקאל לנדא (שו"ת נודע ביהודה, חושן משפט, מהדורא קמא, סי' א) כתב שהאמור בפסוק: "שום תשים עליך מלך, מקרב אחיך" (דברים יז, טו) – הכוונה היא: "שתחלת שימת המלך ראשית מנוים, לא יהיה אלא 'מקרב אחיך' וזה במלך ראשון. אבל במלך בן מלך המלכות ירושה ואין צריך שימה חדשה, והא ראיה שאין מושחין מלך בן מלך". הוא ציין לסוגייתנו וכתב שבנוגע למניין השנים, אכן אי אפשר למנות שנה כל עוד המלך לא מלך, "אבל מ"מ לא שייך בו 'שום תשים' ואין צריך שימה חדשה וכיון שמלך אביו שוב ממנין בנו אפילו אין אמו מישראל". לדברינו, כל מלך, גם בן מלך, צריך להיות מישראל ולעמוד בכל הכללים הנדרשים ממלך. אין צורך במשיחה כי המשיחה היא על השושלת, אך גם המלכים היורשים צריכים להיות מתאימים.

14 במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל בא – מסכתא דפסחא פרשה א) ובירושלמי (א, א) נזכרו פסוקים אחרים שלמדו מהם שניסן הוא ראש השנה למלכים. בירושלמי (שם) נזכרו דעות של אמוראים לפיהן גם למלכי אומות העולם מונים מניסן.

15 בתקופת השופטים רצה העם למנות את גדעון למלך, אך גדעון דחה את הבקשה: "ויאמרו איש ישראל אל גדעון משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך כי הושעתנו מיד מדין. ויאמר אלהם גדעון לא אמשל אני בכם ולא ימשל בני בכם, ה' ימשל בכם" (שופטים ח, כב-כג). הבקשה למנהיגות שתעבור בירושה מדור לדור – משמעותה שלטון מלכותי, ואילו תפקיד השופט לא עבר מאב לבן. הרב יצחק אברבנאל (הקדמה לספר שופטים, ההבדל החמישי בין מלך לשופט) כתב: "שהמלך משנמשח זכה בכתר המלכות לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה היא לו... אמנם השופטים לא היו יורשים שררותיהם לבניהם, כי היה הדבר מיוחד להם בפרט, כפי גבורתם והכנתם בחכמה וביראה". הוא ציין לבקשת העם מגדעון ולדחייתו של גדעון את הבקשה, כאמור לעיל. אמנם העם קיבל את דבריו, אך אבימלך בנו של גדעון לא קיבל זאת,

איש מנוחה והנחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו. הוא יבנה בית לשמי והוא יהיה לי לבן ואני לו לאב והכינותי כסא מלכותו על ישראל עד עולם" (דברי הימים א כב, ט-י [שמואל ב ז, יב-יג]). דברים אלו נאמרו לדוד עוד לפני לידתו של שלמה, ודוד המלך הוא שהודיע לעם שה' בחר בשלמה בנו למלוך אחריו: "ויאמר דויד המלך לכל הקהל, שלמה בני אחד בחר בו אלוהים נער ורך" (דברי הימים א כט, א). אך מאחר שבסוף ימיו של דוד פרצה מחלוקת עם אדוניהו בעניין זה, היה צורך למשוח את שלמה. נתן הנביא, צדוק הכהן הגדול ובניהו מגיבורי דוד הם שמינו אותו למלך (מלכים א א, לב-מ; דברי הימים א כג, א). שלמה החל לתפקד כמלך בפועל עוד בחיי דוד אביו. כך סיפר יונתן בן אביתר הכהן לאדוניה ואנשיו על משיחת שלמה בציוויו של דוד: "וימשחו אותו... וגם ישב שלמה על כסא המלוכה" (מלכים שם מה-מו). שלמה המלך הזהיר את אדוניהו בחיי דוד שלא ימרוד, ובאותם פסוקים הוא כבר נקרא "המלך שלמה" (שם נא-נג). את שלמה משחו פעם נוספת: "וימליכו שנית לשלמה בן דויד, וימשחו אותו לה' לנגיד" (דברי הימים א כט, כב). על פי הירושלמי (ביצה ב, ד; חגיגה ב, ג) המשיחה השנייה הייתה למחרת העצרת – חג השבועות, שבו מת דוד. ייתכן שמשחו את שלמה המלך פעם נוספת כדי לעשות למינוי פרסום גדול יותר.

על פי האמור לעיל, מלך נחשב רק מהזמן שנכנס לתפקידו בפועל. הירושה והמשיחה בשעת הצורך כשיש מחלוקת, מייעדות אותו לתפקיד ומונעות מאחר ליטול את ההנהגה, אך הן אינן מקנות לו את ההנהגה. יש צורך שהוא יתפקד בפועל, ומאז הוא נחשב למלך. ייתכן אפוא שסדר הדברים היה כך: שלמה התמנה ונמשח בחודש ניסן והחל אז את תפקידו כמלך. דוד המלך נפטר בעצרת, ולמחרת חג עצרת הייתה המשיחה השנייה ברוב עם.[16]

נראה שהאחרונים שהפנו לגמרא (כריתות ה ע"ב; הוריות יא ע"ב) לא התכוונו רק לציין מקור לדברי רש"י שמלוכה ירושה היא, אלא גם לציין למקרה הבולט ביותר של "מלך בן מלך", שמונה על ידי שרים־מנהיגים, ומלכותו היא ירושה. דוד המלך רצה והמליץ על שלמה בנו כמי שימלוך אחריו, ומינויו ומשיחתו בפועל היו על ידי צדוק הכהן, נתן הנביא ובניהו בן יהוידע מגיבורי דוד (מלכים שם לב, לח, מד-מה). המנהיגים הללו הם כמו השרים שהזכיר רש"י בסוגייתנו שמינו את המלך, ומלכות זו ירושה היא. מכאן החלה מלכות בית דוד.[17]

בגמרא שם נזכרו עוד שני מקרים שבגללם היה צורך למשוח מחדש מלך, אך הם אינם עומדים באופן מלא בקריטריון של "מלך בן מלך" שהתמנה על ידי שרים־מנהיגים.[18]

ולאחר שהרג את כל בני משפחתו, נאמר: "ויאספו כל בעלי שכם וכל בית מלוא וילכו וימליכו את אבימלך למלך" (שם ט, ו). שמו אבימלך מלמד על הנהגתו: אבי הוא מלך אף על פי שהוא לא רצה, וכאמור מלכות עוברת בירושה, וממילא אני הוא ממשיכו של אבי.

16 כך כתבו התוספות (ב ע"ב ד"ה מקיש; ג ע"א ד"ה תניא). הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת ב ע"ב) ציין לדברי התוספות הללו והקשה: "משמע מדבריהם דבאמת י"ל דתחילת מלכות שלמה היה בניסן. ויש לתמוה דהא איתא בתוספות בחגיגה (יז ע"א ד"ה אף, בשם הירושלמי חגיגה ב, ג; ביצה ב, ד) דדוד המלך עליו השלום נפטר בעצרת, ומסתמא מלך שלמה מיד אחר כך. ודוחק לפרש כוונת התוספות דאפשר לומר דמה שהמליכו אביו בחייו היה בניסן הקודם דמ"מ לא מסתבר כלל לומר שימנה הכתוב למלכות שלמה בעוד שהיה דוד המלך חי וקים". כאמור לדברינו, שלמה מלך בחיי אביו. כך כתבו גם: מצודות דוד (מלכים א, א, ל) והמלבי"ם (שם לה).

17 הרב משה סופר (חתם סופר, בבא בתרא ג ע"ב) כתב שמאחר שהייתה מחלוקת עם אדוניה בוודאי נדרשה "שימה חדשה בהסכמת כל ישראל. אך כך היתה הסכמתם כל אשר יאמר דוד המלך עליו השלום זה ימלוך אחרי הוא ימלוך. ואם כן שביד דוד להמליך ובלבד שיהיה מהמובחר משום שהוא שימה חדשה, ועל כן הקדימה בת שבע במתק לשונה 'עיני כל ישראל עליך לאמור מי ישב על כסא אחריך' (מלכים א א, כ)".

18 שושלת מלכות בית דוד, מלך בן מלך, הייתה ארוכה, כאמור במדרש (במדבר רבה יג, יד) על קרבנו של נשיא שבט יהודה בחנוכת המשכן: "'אילים חמשה, עתדים חמשה, כבשים בני שנה חמשה' (במדבר ז,

"את יהואש מפני עתליה" – עתליה הייתה נשואה ליורם מלך יהודה. אחזיהו בנה של עתליה היה מלך יהודה ונהרג בידי יהוא מלך ישראל, ולאחר מותו תפסה עתליה את השלטון "ותאבד את כל זרע המלוכה" (מלכים ב יא, א) כדי להבטיח את שלטונה. יהואש, בנו הקטן של אחזיה מלך יהודה, ניצל ולאחר שנים אחדות ובהכוונת יהוידע הכהן הכתירו ומשחו אותו למלך – "ויתן עליו את הנזר ואת העדות **וימליכו אותו וימשחהו** ויכו כף ויאמרו יחי המלך" (שם יב-יד). מקרה זה איננו מקרה של "מלך בן מלך" כי ההכרעה במשיחה הייתה בין יואש ובין אמו עתליה.

"ואת יהואחז מפני יהויקים אחיו שהיה גדול מאחיו שתי שנים" (מלכים ב כג, לא, לו). יהואחז היה בנו של המלך יאשיהו שנהרג על ידי פרעה נכה בקרב מגידו: "וירכבהו עבדיו מת ממגדו ויבאהו ירושלם ויקברהו בקברתו ויקח עם הארץ את יהואחז בן יאשיהו **וימשחו אותו וימליכו אתו** תחת אביו" (שם ל). יהואחז מלך שלושה חודשים, אך הוגלה על ידי פרעה נכה שהמליך אחר כך את אליקים אחיו למלך, וגם הסב את שמו ליהויקים (שם לא-לז). עם הארץ הם שהמליכו את יהואחז. לא היה זה מינוי מסודר על ידי מנהיגים ראויים מעם ישראל, ועל פי ההמשך פרעה נכה הוא שקבע את זהות המלך. לפי הסברו של הראי"ה קוק, המשיחה הייתה לסלק מחלוקת שאולי תפרוץ. במובן מסוים המשיחה עצמה היא זו שעלולה הייתה לגרום למחלוקת. על יהואחז ויהויקים נאמר שעשו הרע בעיני ה' (שם לב, לז), והם אינם דוגמאות חיוביות ללמוד מהן.

כאמור, שלמה המלך הוא דוגמה טובה ל"מלך בן מלך". הוא המלך הראשון בתולדות עם ישראל שירש את מלוכת אביו. הוא "מלך בן מלך" שה' רצה בו, שאביו פעל שימליכו אותו והוא החל לתפקד כמלך עוד בחיי אביו. שלמה המלך מונה להיות מלך על ידי השרים־המנהיגים שהיו אז: נביא, כהן גדול וגיבור מלחמה, ובעת מינויו הוא גם נמשח בשל מחלוקת עם אדוניה אחיו, הגם שבדרך כלל אין צורך למשוח מלך בן מלך. החידוש של הגמרא הוא שלמרות כל המעלות המיוחדות הללו שהיו בבחירת שלמה למלך, ואף אם כל הליך המינוי היה לפני חודש ניסן, מאחר שבפועל החל שלמה את מלכותו בחודש ניסן, שנות המלכות נמנות מחודש ניסן ולא קודם לכן.

סיכום

אחד המאפיינים הבולטים של מלכות הוא העברת המלוכה בירושה מאב לבן, אך נדרש גם מינוי שהוא ביטוי להסכמה של העם למלכותו של הבן היורש. כשהתחילה שושלת של מלוכה, המלך הראשון נמשח בשמן המשחה, והמשיחה חלה על כל השושלת. אם יש ערעור או מחלוקת על הבן היורש, יש למשוח שוב. המשיחה הנוספת היא חיזוק לאותו מינוי, ומהווה אמירה ופרסום שהדבר הוכרע והנמשח הוא המלך. שלוש פעמים הייתה משיחה נוספת במלכות בית דוד: שלמה המלך בנו של דוד המלך נמשח כנגד רצונו של אדוניה בן חגית, אחיו מאב, למלוך; לקראת סוף התקופה במשיחת יואש כנגד עתליה אמו; וממש לפני החורבן במשיחת יהואחז כנגד יהויקים אחיו הגדול. משיחת שלמה למלך היא דוגמה טובה ביותר למשיחת מלך בן מלך עוד בחיי אביו ועל פי רצונו, ועל ידי כהן גדול ונביא.

הגמרא הסבירה את המקרה של מלך שמונה באדר והחל למלוך בפועל בחודש ניסן, ששנות מלכותו מתחילות בניסן, מהעת שהוא מולך בפועל, גם כשמדובר במלך בן מלך כשהמלכות עוברת בירושה. נראה שהדוגמה למקרה כזה היא מלכותו של שלמה המלך בנו של דוד המלך – המלכות הראשונה שעברה בירושה. ה' בחר בו, דוד אביו פעל שהעם ירצה בו, המנהיגים־השרים מינו אותו ואף משחו אותו בגלל מחלוקת עם אח אחר, ולמרות כל זאת, אין משמעות לכל הדברים הללו

יז). הרי ט"ו כנגד ט"ו מלכים שהיו מן רחבעם ועד צדקיהו, מלך בן מלך. מהם היו צדיקים גמורים, מהם בינונים, מהם רשעים גמורים".

מבחינת מניין שנות המלכות. התאריך הקובע הוא היום שבו החל המלך את מלכותו בפועל, כשחודש ניסן הוא ראש השנה למלכים, החודש שבו החל שלמה המלך את מלכותו.